

ANTANAS ANDRIJAUSKAS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

FREUDO SANTYKIAI SU NEKLASIKINE MĄSTYMO TRADICIJA IR JO METAFILOSOFIJOS PERSONAŽAI

Freud's Relations with the Tradition of Non-Classical Thinking
and the Paragons of His Metaphilosophy

SUMMARY

The article analyzes the metapsychological theory of Austrian neurologist, psychiatrist, psychologist, and initiator of psychoanalysis, Sigmund Freud. The article focuses on the philosophical sources and foundations of the theory which made a powerful impact on Western culture. Freud borrowed many ideas from non-classic philosophy and incorporated them into his own theory of psychoanalysis. In the structure of human psyche, Freud distinguished two conflicting drives: *Eros* and *Thanatos*, as fundamental instincts. The first is the life drive for survival and procreation; the second is the death drive for destruction and self-destruction. What Freud writes of them in his works resembles aspects of Schopenhauer's *The World as Will and Representation* and Nietzsche's *The Birth of Tragedy* but Freud claims that he formulated the concepts of the drives before he became acquainted with these works.

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas austrų neuropatologo, psichiatro, psichologo, psichoanalizės pradininko Sigmundo Freudo metapsichologijos koncepcijos analizei. Dėmesys sutelkiamas į Freudo psichoanalitinės teorijos filosofinių ištakų ir pagrindinių jo metapsichologijos mokymų aptarimą, nes daugelis pamatinių psichoanalizės idėjų formavosi filosofinio mąstymo plotmėje ir turėjo įtakos Vakarų kultūrai. Straipsnyje analizuojama filosofiniai Freudo interesai ir neklasikinės filosofijos mąstytojų Schopenhauerio bei Nietzsche'ės idėjų įtaka psichoanalitinės teorijos nuostatų formavimuisi. Glaustai aptariama Freudo metapsichologija – mokymas apie žmogaus psichinę struktūrą, įvairius žmogaus sąmonei ir pasąmonei įtakos turinčius veiksnius, nuolatinę kovą tarp individo sąmonės gelmėse slypinčių iracionalių nesąmoningų jėgų, motyvų, impulsų, svarbiausiais iš kurių skelbiami seksualiniai (*Libido*) ir mirties (*Thanatos*) instinktai.

RAKTAŽODŽIAI: psichoanalizė, Freudas, metapsichologija, Schopenhaueris, Nietzsche.

KEY WORDS: psychoanalysis, Freud, metapsychology, Schopenhauer, Nietzsche.

FREUDAS IR NEKLASIKINĖ MAŠTYMO TRADICIJA

Psichoanalitinės teorijos pradininko Sigmundo Freudo (1856–1939) santykiai su anksčiau gyvavusiomis neklasikinės filosofijos koncepcijomis tapo aršių mokslinių diskusijų objektu. *Gilinantis į Freudo metapsichologijos ištakas, akivaizdi jos idėjinį pagrindą sudaranti filosofinė matrica, kurios ištakų reikia ieškoti nesąmoningumo, seksualumo, mirties baimės, asmenybės ir kultūros krizės svarbą iškeliančiose filosofinėse koncepcijose.* Nepaisant deklaratyvaus Freudo atsiribojimo „nuo abstrakčių filosofinių koncepcijų“ ir „teorinių spekuliacijų“, jo psichoanalitinėje teorijoje akivaizdi psichologijos ir filosofijos problematikos suartinimo tendencija.

Freudą su didžiaisiais neklasikinės filosofijos mąstytojais sieja panašios universalios ambicijos, siekimas iš esmės radikaliai peržiūrėti klasikinius Vakarų moksle įsivyravusius požiūrius. Todėl senosios filosofinės metafizikos universalias nuostatas jis siekia iš esmės reformuoti arba, kitais žodžiais tariant, radikaliai permąstyti psichologinio pažinimo plotmėje. *Iš čia plaukia daugelio neklasikinės filosofinės metafizikos ir psichoanalitinės metapsichologijos programinių nuostatų tipologinis artimumas.* Neklasikinės filosofijos pradininkas Schopenhaueris sukyla prieš pamatinius klasikines perdėm racionalizuotos metafizikos postulatus, o jo pasekėjas Freudas savo metapsichologijoje nuosekliai klibina daugelį tvirtai įsigalėjusių klasikiniame psichologijoje nuostatų. *Jis siekia pateikti kokybiškai naują psichologijos, psichoanalitinės antropologijos, filosofijos, kultūrologijos, fiziologijos ir kitų mokslinio pažinimo sričių teorinę*

sintezę, suartinti psichologiją su filosofija ir conceptualiai pagrįsti savo opozicinius požiūrius jo nuomone beviltiškai pasenusių klasikinių psichologinių teorijų atžvilgiu.

Su neklasikinės filosofijos tradicija Freudą sieja nusivylimas klasikiniiais racionalistinio mąstymo principais, nesąmoningumo psichiniame gyvenime svarbos iškėlimas, dėmesys asmenybės psichologijai, įvairioms ribinėms, užaštrintoms egzistencinių asmenybės konfliktų situacijoms, biologizmas, iracionalių instinktų galios sureikšminimas. Iracionalus alogiškas dionisinis nesąmoningas pradai Freudą, kaip ir Schopenhauerio, Nietzsche'ės veikaluose yra *aiškinamas kaip pirmapradis visa lemiantis būties ir psichinio gyvenimo principas, pajungiantis savo valiai skaidrų apoloniškąjį racionalumą.* Iš čia plaukia Freudą pamėgtas teiginys, kad „žmogaus protas yra bejėgis, palyginti su potraukiais“.

Neklasikinės filosofijos pradininkų idėjų įtaka akivaizdi ir daugelyje kitų programinių Freudą nuostatų, ypač tragiškojo romantizmo ir socialinio pesimizmo. Su neklasikinės filosofijos pradininkais jį suartina žmogaus įmestumo į jam prieššką pasaulį tezė ir būtinybė išgyventi žmogui priešiškoje visuomenėje. Iš čia kyla socialinių procesų iracionalumo, įvairių destruktivių visuomenės ir žmonių gyvenimo aspektų iškėlimas, dėmesys žmogaus vidiniam pasauliui, jautriausiems psichologiniams jo išgyvenimams, potraukiams (*Triebe*), potraukio gyvenimui (*Lebenstriebe*), potraukio mirčiai (*Todestriebe*) savitas interpretavimas. Schopenhaueris, Rytų filosofai

nių teorijų veikiamas, mirtį traktavo kaip natūralią būties ciklo sudėtinę dalį, o kita vertus, ir kaip savotišką „slenkstį“. Jį turi peržengti neišvengiamą žmogiškosios būties laikinumą suvokiantis mąstytojas, kuris linksta į kitos pamatinės psichoanalizės mirties problemos, jo tekstuose modifikuotos į „mirties instinkto“ analizę. Romantinių teorijų įtaka lėmė, kad Freudas pradžioje mirtį traktuoja kaip gyvenimo tikslą, tačiau vėliau įjungia šią problemą į sudėtingą savo metapsichologijos problemų tinklą. Šis išskirtinis dėmesys mirties problematikai paaiškinamas ir subjektyviais jo intelektualinės biografijos ir psichikos sandaros ypatumais. Jis nuo vaikystės labai jautrus ir turėjo padidintą mirties baime; įvairių fobijų persekiojamas Freudas, kaip ir neklasikinės filosofijos pradininkai, nuolatos bijojo, kad pats taps psichiatrinų institucijų pacientu ir daugybę metų itin daug dėmesio skyrė savo išgyvenimų, sapnų, psichologinių kompleksų analizei, jų raidos dinamikai.

Su neklasikinės filosofijos atstovais Freudą sieja nesąmoningos biologinės žmogaus gyvenimo pusės, seksualumo, erotinių instinktų galios iškėlimas. Todėl žmogaus psichinis gyvenimas jo veiklauose išskyla kaip nesiliaujanti kova dviejų gyvenimą teigiančių ir neigiančių principų: *Eros* ir *Thanatos*. Iš čia plaukia ir kita išskirtinę svarbą psichoanalizėje įgavusi *Libido* teorija, kurioje *galingas per kraštus besiliejančis seksualumas aiškinamas kaip viena svarbiausių iš pirmąpradžio gyvenimo aistros (Eros) instinkto išplaukiančių žmogaus būties, socialinio gyvenimo, kultūros, meno apraiškų*.

Čia vertėtų prisiminti ir Schopenhau-

erui, Kierkegaardui, Nietzsche'ui, Jungui itin aktualią socialinės *kaukės* problemą. Ši dėmesį tikrąją žmogaus prigimtį slepiančiai socialinei kaukei tikriausiai lėmė ir Freudo žydiška kilmė ir su ja nuolatos susijusios įvairios socialinės adaptacijos problemos. Schopenhaueris manė, kad socialinė kaukė yra vienas būdų maskuoti savo tikrąją prigimtį, Nietzsche sukongretino tą mintį įvesdamas už kaukės slypinčio necivilizuoto „žvėriško snukio“ metaforą. Kaukės problema išskirtinę svarbą įgavo Kierkegaardo filosofijoje ir kūryboje, kur ji buvo vienas iš patikimų būdų, padedančių mąstančiai asmenybei susvetimėjusiam ir tragiško nusivylimo kupiname pasaulyje išsaugoti savo anonimiškumą ir suverenitetą. Nietzsche'ės požiūriu, bet kokios išskirtinės genialios asmenybės lemtis – gyventi užsidėjus socialinę kaukę, kuri padeda jai išsaugoti savo tapatumą nuo žlugdančio išorinio svetimo pasaulio spaudimo. Nuo vaikystės jautrus ir kompleksuotas Freudas sąmoningai siekė pažaboti šias grasinančias sugriauti asmenybę destruktivias jėgas. Manychiau, kad netgi jo gravitacija į psichoterapijos, psichologijos problemas buvo ženklinta jaunystės fobijų įtakos. Naujausi sociologiniai tyrinėjimai rodo, kad *būtent psichologiniai mokslai yra ta humanistikos sritis, į kurią dažniausiai ateina psichologinių problemų turintys žmonės*. Ilgainiui Freudas pasirinko vieną labiausiai neperregimų socialinių kaukių, po kurios taisyklingų veido bruožų, rafinuoto kultūringumo slėpėsi didžiųjų siekių ir aistrų kamuojamas žmogus.

Freudas kasdieniame gyvenime buvo didis teatro gerbėjas, puikus publikos

manipuliatorius; jis netgi savo psichoanalizės seansus neretai traktavo kaip unikalius vaizdingus spektaklius, kuriuose pats viešpatavo kaip svarbiausias nuolatos kaukes keičiančiantis atlikėjas. Jautrus nesėkmėms jis dažniausiai užsidedavo neutralią neperregimos asmenybės ir objektyvaus stebėtojo kaukę, kurią priklausomai nuo aplinkybių ir aplinkos artistišškai keisdavo į įžvalgaus mąstyto-

jo, menininko. *Visos šios kaukės buvo patikimi būdai amortizuoti sudėtingo gyvenimo teikiamas traumas.* Gyvenimo pabaigoje, kaip ir Schopenhaueris, Kierkegaardas, Nietzsche nuolatos kalbėjo apie vienatvės svarbą, abejingumą išorinio pasaulio beprasmybei ir tuštybei. Netgi šlovės viršūnėje jis aštriai jautė savo vienatvę ir nuolatos apie tai rašė laiškuose artimiems žmonėms.

SCHOPENHAUERIO IDĖJŲ ORBITOJE

Iškart norėtume atkreipti dėmesį, kad psichoanalitinės Freudio teorijos formavimosi metu Schopenhauerio idėjos įgavo ypatingą populiarumą, nedaug nusižengiant tiesai galima teigti, kad tuomet jis (kaip ir Nietzsche) buvo suvokiamas kaip pagrindinis dvasios valdovas, kurio idėjos stipriai veikė įvairias humanistikos ir kultūros sritis. Šiandien, nepaisant vis daugiau epistoliarinėje literatūroje atsiskleidžiančių Freudio aplinkos ir jo idėjinės evoliucijos detalių, sunku tiksliai pasakyti, kada ir kokių pavidalu psichoanalizės pradininką pradėjo veikti Schopenhauerio idėjos, tačiau kad jos veikė, nekyla abejonių. Sklaidydami įvairių Freudio knygų puslapius surasime ne tik tiesioginių idėjinį neklasikinę filosofijos pradininko tekstų perimamumą, tačiau ir akivaizdžias aliuzijas į daugelį slapčiausių Schopenhauerio minčių. Pavyzdžiui, gilinantis į Freudio apmąstymus apie gelminius nesąmoningos veiklos impulsus ir įvairius metapsichologijos koncepcijos personažus, nuolatos išnyra Schopenhauerio mintys apie aklos iracionalios valios impulsų viešpatavimą visuose istorijos, kultūros, socialinio gyvenimo ir žmogaus veiklos srityse. Tiek Schopenhauerio, tiek ir Freudio kon-

cepcijoje nesąmoningas pradai yra tas besąlygiškas viešpats, kuris tarsi sėdi simboliniame Visatos soste ir reguliuoja pasaulyje vykstančius procesus. *Tai yra centras, šerdis, iš kur plaukia ir visi galimi žmogaus gyvenimo, psichinės ir kūrybinės veiklos gelminiai impulsai, nuolatinis balansavimas tarp teigiamų ir neigiamų, genialumo ir beprotybės, pozityvių kūrybinių ir destruktivių impulsų ir pan.*

Schopenhauerio pagrindiniame veikalė *Pasaulis kaip valia ir vaizdinys* surasime ne tik freudistinės nesąmoningos ir sąmoningos sferų santykių schemos apmatius, bet ir visiškai analogišką metaforišką šių santykių palyginimą pasitelkiant raitelio įvaizdį. Psichoanalizės pradininkas vertina Schopenhauerio nesąmoningumo sferos svarbos žmogaus gyvenimui ir psichinei veiklai teorijas, pasąmoninius nevalingus žmogaus psichinės veiklos impulsus jis traktuoja kaip itin svarbius bet kokios psichinės ir kūrybinės veiklos aspektus. Čia Freudio požiūriai artimi Schopenhaueriui, kadangi bet kokia *psichinė veikla pirmiausia siejama su gelminiais žmogaus psichikos esmę lemiančiais nesąmoningais impulsais, o sąmonę traktuoja kaip antraeilį išvestinį ar, kitais žodžiais tariant,*

priklausomą nuo nesąmoningumo antrini reiškinių. Šiuo aspektu žvelgiant, Schopenhauerio iracionalios valios, kaip svarbiausio būties ir žmogaus psichikos principo, teorija tiesiogiai siejasi su Freudu išvedžiojimais apie išskirtinį nesąmoningumo ir biologinių instinktų vaidmenį. Tačiau Freudu ir Schopenhauerio nesąmoningumo interpretacijoje regimas ir esminis skirtumas. Schopenhauerio koncepcijoje nesąmoningumas yra *universalis* visus būties ir pasaulio reiškinius persmelkianti duotybė, o Freudu metapsichologijoje jos veiklos sfera yra apribojama pirmiausia pagrindiniu metapsichologijos objektu – *žmogaus psichikos pasauliu.*

Čia nesunku surasti ir freudiškojo panseksualizmo arba vadinamosios *libido* teorijos ištakas, kadangi minėtoje Schopenhauerio knygoje yra specialus seksualumo teorijai skirtas skyrius *Lytinės meilės metafizika*, kuriame užuomazgų forma jau slypi kertiniai psichoanalitinės Freudu teorijos mokymai. Gvildendamas seksualumo fenomeną Freudu atvirai pripažįsta, kad Schopenhaueris seniai parodė, kaip žmonių mintys ir veiksmai „apsprendžiamos seksualiniais siekais“ ir su nieku nepalyginama „seksualinio gyvenimo svarba“¹. Jis taipogi pabrėžia mintį, kuri sudaro „originalios“ Freudu teorijos patosą, kad *iki šiol ši problema nesusilaukė deramo mokslininkų dėmesio.* Nevertėtų pamiršti, kad būtent Schopenhaueris iškėlė ir kitą pamatinę Freudu sapnų teorijos mintį, kad sapnai pasižymi „savo vidiniu sąryšingumu“. Kartu Freudu teigė, kad „perskaitė Schopenhauerį tik ganėtinai vėlyvu gyvenimo laikotarpiu“². Ir kitos pamatinės idėjos, vadinamojo „mirties instinkto“, aprašinėjime taipogi regimos tiesioginės aliuzijos į Schopen-

hauerio išsakytas mintis. Mirties problema, apeliuodamas į Schopenhauerį teigė jis, yra bet kurios filosofijos ištakose. Viena iš 1919 m. rugpjūčio 1 d. Lou Salomé adresuotų laiškų Freudu rašo apie susidomėjimą mirties tema ir prisipažįsta, kad šia tema be ypatingo malonumo skaito Schopenhauerio tekstus³.

Nepajėgdamas pagrįsti kai kurių savo idėjų originalumo ir atsiriboti nuo perdėm akivaizdžių amžininkams sąsajų su pirmtakų idėjomis, Freudu viename savo 1917 m. darbų rašo: „Galima nurodyti į garsius filosofus kaip pirmtakus, pirmiausia didį mąstytoją Schopenhauerį, kurio nesąmoningą „valią“ psichoanalizėje galima sutapatinti su dvasios potraukiais.“⁴ Paskutiniaisiais gyvenimo metais, anot liudininkų, Freudą dažnai matydavo su kišeniniu Schopenhauerio leidiniu.

Čia norėtume priminti, kad Freudu mokinys, tapęs garsiu Berlyno psichiatru, Julius Burgeris buvo aistringas Schopenhauerio idėjų pasekėjas, savo darbuose nuolatos pabrėžęs išskirtinę neklasikinės filosofijos pradininko idėjų svarbą psichoanalitinei teorijai. Jis paskelbė šia tema du programinius straipsnius, kuriuose atskleidė Schopenhauerio idėjų aktualumą. Pirmasis 1912 m. paskelbtas *Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie und Geschichte Medizin* (5 Heft,) 1912 vadinosi *Schopenhauerio svarba psichiatrijai*, o antrasis, paskelbtas 1914 m. *Jahrbuch der Schopenhauer – Gesellschaft* (IV), – *Psichoterapija ir Schopenhauerio filosofija.*

Vadinasi, lygindami Freudu ir Schopenhauerio teorijas galime surasti daug panašumų ir akivaizdžių idėjinių sąlyčio taškų, iš kurių pirmiausia reikėtų išskirti: *antiklasikinės nuostatos, nesąmoningo prado gyvenime, istorijoje, visuomenės ir*

žmonių gyvenime besąlygiško prioriteto iš-
kėlimą, iracionalią žmogaus koncepciją, gy-
vybinio polėkio tapatinimą su seksualiniais
instinktais ir jų radikalų antropologinį pesi-
mizmą, orientalistinius motyvus, išstūmimo,
intuicijos, sapnų, svajų teorijas, genijaus
suartinimą su beprotybe, kultūros krizės ir

mirties teorijas. Psichologinė savijauta,
aštrus savo vienatvės, idėjų nesupratimo
jausmas, fanatiška kova už jų įtvirtinimą
idėjų pasaulyje suartina „Vienos atsisky-
rėlių“ su „Frankfurto vienišiumi“. „Vieno-
je, konstatuoja Freudas, aš esu svetimas,
niekas nežino manęs.“⁴⁵

SANTYKIAI SU NIETZSCHE'ĖS IDĖJOMIS

Freudo ir Nietzsche'ės idėjų santykiai
yra nemažiau įdomūs idėjų istorijos as-
pektu nei su Schopenhaueriu. Panašiai
kaip ir Schopenhauerio atveju, Freudo
veikaluose, nepaisant viešo atsiribojimo
nuo Nietzsche'ės įtakos, ji neabejotinai
jaučiama. Tuomet Nietzsche'ės idėjos bu-
vo plačiai diskutuojamos vokiškai kal-
bančių šalių intelektualinio elito sluoksniuose
ir daugelis jų tarsi „kybojo ore“. Iš
tikrųjų psichoanalitinės teorijos formavi-
mosi metu Nietzsche buvo vienas įtakin-
giausių to meto mąstytojų, todėl nenuos-
tabu, kad jo idėjos buvo plačiai aptarinė-
jamos psichoanalitikų. Nietzsche'ės kon-
troversiškas mąstymo būdas, jautrus
psichologizmas, polinkis į savianalizę,
įvairių ribinių žmogaus gyvenimo situa-
cijų aprašinėjimus, užaštrintas pasaulė-
žiūros tragizmas stipriai paveikė tuome-
tinės humanistikos, vadinas, ir psicho-
logijos raidą.

Daugelis jaunesniųjų Freudo aplinkos
mokslininkų atvirai pripažino šio tradi-
cinių Vakarų kultūros vertybių griovėjo
ir reformatoriaus idėjų artimumą savo
požiūriams. Jiems imponavo maištingas
Nietzsche'ės idėjų patosas, jo veikaluose
ryškėjantis filosofinės problematikos psi-
chologizavimas, nesąmoningumo sferos
svarbos žmonių gyvenime ir veikloje pa-
brėžimas, kūrybiškumo gaivališkos dio-

nisinės energijos kultas, seksualinių,
mirties instinktų, išstūmimo, sublimaci-
jos principų sureikšminimas.

Nors Freudas teigė, kad iki 1908 m.
nebuvo skaitęs Nietzsche'ės veikalų, ta-
čiau realūs faktai, amžininkų liudijimai ir
lyginamoji šių mąstytojų tekstų bei idėjų
analizė verčia tuo abejoti. Paskelbtas
Freudo susirašinėjimas su jaunystės bi-
čiuliu Eduardu Silbersteinu liudija, kad
1873 m. Vienos universiteto pirmakursis
septyniolikmetis Freudas įsigijo ir skaitė
neseniai paskelbtą Nietzsche'ės knygą
Tragedijos gimimas iš muzikos dvasios ir
greičiausiai dvi pirmąsias *Nesavalaikiai
apmąstymai* dalis. Kitas artimas Freudo
bičiulis Josefas Panethas jau nuo 1885 m.
domėjosi Nietzsche'ės idėjomis. Čia ver-
tėtų priminti, kad studijų Vienos univer-
sitete metais Freudas buvo vienos studen-
tų organizacijos, kurioje buvo plačiai
aptarinėjamos Schopenhauerio ir Nie-
tzsche'ės idėjos, narys, o du artimi Sig-
mundo draugai šios organizacijos nariai
buvo aistringi Nietzsche'ės gerbėjai susi-
rašinėjo su juo ir asmeniškai pažinojo
„didįjį įmoralistą“. Anot studijų draugų
liudijimų, Freudas po šio filosofo mirties
1900 m. įsigijo keletą jo knygų. 1900 m.
Freudas rašė savo vienam artimiausių
bičiulių Wilhelmui Fliessui: „Aš tik ką
nusipirkau Nietzsche'ės knygą, kurioje

tikiuosi surasti tuos žodžius, kurie neištarti slypi manyje, tačiau aš jos dar neatverčiau. Šiuo metu esu perdėm tingus.“⁶

1908 m. Vienos psichoanalitikų ratelyje buvo surengti du specialūs kollokviumai ir diskusijos, skirtos tuo metu ypatingą populiarumą įgavusio Nietzsche'ės idėjų analizei. Buvo aptarinėjama Nietzsche'ės knyga *Moralės genealogija* ir paskelbti filosofo laišakai. Vienos psichoanalitikų ratelyje aktyviai dalyvavęs Freudo pavaduotojas Ernstas Federinas daug kalba apie Nietzsche'ės idėjų giminiškumą psichoanalizės pradininkui. Jis netgi teigė, kad Nietzsche buvo pirmuoju mąstytoju, kuris atvėrė „bėgimo į ligą“, represiją, instinktų vaidmenį žmogaus gyvenime ir daugybę kitų psichoanalizės pradininko suaktualintų idėjų.⁷ O Stefanas Zweigas savo ruožtu atkreipia dėmesį į Lou Andreas-Salomé prisiminimus apie savo 1912 m. pokalbius su Freudu apie Nietzsche. Jai tuomet susidarė įspūdis, kad psichoanalizės pradininkas buvo gerai susipažinęs su Nietzsche'ės filosofija.

Vėliau jau tiesioginiai Freudo mokiniai Otto Rankas ir Heinzas Hartmannas aukštino Nietzsche'ės idėjas. Todėl Freudo pareiškimas, kad jis „anksčiau nežinojo Nietzsche'ės veikalų ir kad pastarojo idėjos neturėjo įtakos psichoanalizės tapsmui“⁸, kelia pagrįstų abejonių. Kitas dėmesio vertas faktas – artimiausias jo bendražygis Rankas 1926 m. kaip dovaną Freudui išsiunčia Nietzsche'ės raštų rinkinį.

Čia norėtume pacituoti ir vieną didžiai reikšmingą 1914 m. Freudo fragmentą, kuriame rašoma „vėliau aš visiškai sąmoningai motyvavau savo atsi-

sakymą nuo didžiulio malonumo skaitant Nietzsche'ės kūrinius tuo, kad jokios išankstinės nuostatos neturi man trukdyti perdirbant mano psichoanalitinius įspūdžius“⁹. Kitame tekste psichoanalizės pradininkas traktuoja Nietzsche'ę kaip filosofą, „kurio hipotezės ir intuicijos dažnai taip gluminančiai vienija daug darbo reikalaujančias psichoanalitines žinias, pridurdamas, kad dėl šios priežasties jis ilgai vengė skaityti Nietzsche'ę tam, kad išsaugotų nuo išorinių įtakų laisvą protą“¹⁰.

Nepaisant deklaratyvių Freudo pareiškimų apie Nietzsche'ės idėjų „apžavų slegiantį ir varginantį pobūdį“, šio mąstytojo vaizdinga forma išsakomos mintys, įžvalgos jį neabejotinai veikė ir tikrovėje juos siejantys idėjiniai ryšiai buvo gilūs, įvairiapusiai ir daugiasluoksniai. Įdėmiau skaitant Freudo veikalus galima aptikti daug idėjinių sąsajų, teorijų, mokymų, atskirų tekstų fragmentų, tiesiogiai susijusių su Nietzsche'ės idėjomis, o kartais ir leksine forma artimų citatų.

Psichoanalizės pradininką su Nietzsche sieja panašios prozelitinės nuostatos, siekimas kalbėti apie daugybę aktualių savo meto problemų tarsi pranašo lūpomis. Freudo *mokymai apie tragiškos būties alternatyvas, apmąstymai apie Vakarų kultūros, krikščioniškos religijos, moralės krizę, „naujos etikos“ paieškos, atsisakymas pasenusių iliuzijų, mokymai apie antžmogį („virš-aš“), teorijos apie „mirties instinktą“, seksualumo sugretinimas su aukščiausios dvasios viršūne, apmąstymai apie kūryboje „per kraštus besiliejančią kūniškumą“ ir daugybę kitų idėjų tiesiogiai siejasi su Nietzsche'ės „gyvenimo filosofijoje“ plėtojama idėjų ratu.*

Norėdamas prislopinti šias amžininkams akivaizdžias sąsajas su Nietzsche'ės idėjų lauku, Freudas kartais suminkština situaciją išvedžiojimais apie mokslinės minties raidos paralelizmą. „Tai, kas liečia Nietzsche'ę, kitą filosofą, kurio nuojautos ir intuicijos dažnai stebina pačiu neįtikinamiausiu būdu savo panašiais psichoanalizei tyrinėjimų rezultatais.“¹¹ Freudas, kaip ir Nietzsche'ės, žmogus yra galingų aistrų, iracionalių alogiškų instinktų (*Trieb*) kamuojamas „geidžiantis žmogus“. Būtent aistros, siekiai, afektai, norai Freudas metapsichologijoje tampa pagrindiniais žmogiškosios veiklos determinančiais. Iš čia kyla mokslininko siekis atskleisti gelmines užslėptas asmenybės krizės, nusivylimo, afekto būsenų, susijaudinimo, aistros, psichopatologinių būsenų, žmogaus būties disharmonijos ir tragizmo suvokimo priežastis. Jį domino užslėptų žmogiškosios veiklos, psichologinių reakcijų motyvų pažinimas, nesąmoningumo srities įtaka sąmonei, žmonių mąstymui aspektai, tačiau jis tai kryptingai tyrinėjo psichoanalitiniu požiūriu. Lou Salomé įžvalga, kad Nietzsche'ės antžmogio koncepcijoje užuomazgų pavidalu glūdi kai kurios esminės Freudas psichoanalitinės teorijos gairės, turi realų pagrindą, kadangi joje akivaizdus gilėjantis konfliktas tarp senos išsigimusios visuomenės vertybių hierarchijos ir naujos, kuri išlaisvina asmenybės vidines galias ir padeda įtvirtinti kokybiškai naują moralę ir vertybių sistemą. Iš čia plaukia pamatinės Freudas sąvokos „virš-aš“ genetinis artimumas įvairioms Nietzsche'ės antžmogio teorijos variacijoms.

Su Nietzsche'ės idėjų ratu tiesiogiai siejasi ir pamatinė Freudas metapsicho-

logijos sąvoka nepažinus „tas“, taip pat nesąmoningumo sferos, biologinių ir kitų instinktų galios sureikšminimas ir poetizavimas, mokymas apie Tėvo vaidmenį pirmykštėje visuomenėje, išskirtinis dėmesys įvairioms psichinių ligų apraiškoms, gyvenimo polėkio (*Lebens-triebe*), potraukio mirčiai (*Todestriebe*), *Libido* kaip seksualinės gyvenimo aistros (*Eros*), sublimacijos ir kitos kartinės psichoanalitinės teorijos sąvokos, represyvių žmogaus sąmonę kaustančių psichinių struktūrų reikšmės suvokimas. Čia vertėtų priminti Nietzsche'ės žodžius, jog „žmogaus seksualumo laipsnis ir pobūdis pasiekia aukščiausios jo dvasios viršūnes“¹². Juos taipogi sieja sapnų teorija, mintys apie simbolikos lytinį turinį, civilizacijos blogybių kritika, agresijos teorija, moralinių prietarų, krikščioniškos moralės kritikos, naujos etikos paieškos ir daugybė kitų idėjų.

Įdėmiau skaitydami Freudas tekstus galime aptikti ir aforistinės vėlyvojo Nietzsche'ės mąstymo manieros įtaką, kai jis vis daugiau dėmesio skiria kruopščiai nukaltiems ir nudailintiems metaforinės prasmės kupiniams aforizmams. Freudas kai kuriuos jų tiesiogiai perima iš Nietzsche'ės, o kai kuriuos, subtiliai maskuodamas jų tikrąsias ištakas, meistriskai perfrazuoja. Kaip iškalbingus mūsų teiginių grindžiančius pavyzdžius galime pateikti Freudas knygos pavadinimą *Anapus malonumo principo* arba skrajojanti frazė „visų psichinių vertybių pervertinimas“, „mylėk savo artimą kaip pats save“. Įdėmiau skaitydami Freudas tekstus surasime daugybę panašių teologinių aliuzijų į Nietzsche'ės veikaluose išsakomas mintis.

FREUDO METAPSICHOLOGIJA

Freudo metapsichologija yra vienas sudėtingiausių jo konceptų, sudarančių psichoanalitinės teorijos pagrindą, kuris susijęs su teorinės minties projekcijomis į įvairias humanistikos sritis ir reikalauja įvairių morfologinės analizės lygmenų. Šią kertinę sąvoką jis įvedė lemtiniais 1896 m., kai pasuko savo žodžio moksle ieškojimo keliu. Netrukus metapsichologija tampa viena svarbiausių sąvokų aiškinant sudėtingiausias žmogiškosios psichikos problemas. Iš čia plaukia psichinių procesų metapsichologinis traktavimas, kaip procesų besiskleidžiančių įvairiuose žmogaus psichikos lygmenyse ir santykiuose, kuriuos netrukus aptarsime išsamiau.

Analizuojant metapsichologijos konceptą iškart atsiskleidžia sudėtingi Freudo santykiai su anksčiau gyvavusiomis psichologijos ir filosofijos tradicijomis. Viena vertus, nepaisant himnų, giedamų racionalumui ir racionaliam mąstymui, racionaliai analizei, pozityviems faktams ir pan., joje regima užslėpta reakcija prieš spekuliatyvias universalistines perdėm racionalizuotos klasikinės Vakarų metafizikos nuostatas, jos dėmesio išoriniam pasauliui ir abstrakčioms teorinėms konstrukcijoms o, kita vertus, atsisukimas į neklasikinę mąstymo tradicijai būdingą nesąmoningų, iracionalių, biologinių, subjektyvių, egzistencinių motyvų svarbos suvokimą. Visi pagrindiniai *metapsichologijos akcentai perkelti į žmogiškosios psichikos plotmę*. Iš čia plaukia išskirtinis dėmesys užsklęstam konkrečiam žmogaus pasauliui, jautriausiems vidiniams išgyvenimams ir, svarbiausia, sudėtingiausiems jo psichikoje vykstantiems procesams.

Šios paslaptingos psichinės tikrovės morfologijos pažinimas jam yra daug svarbesnis nei objektyvaus pasaulio.

Freudo metapsichologijos šerdis – *mokymas apie žmogaus psichinę struktūrą, įvairius žmogaus sąmonę ir pasąmonę veikiančius veiksnius, nuolatinę kovą tarp užslėptų individo pasąmonės gėlmėse slypinčių iracionalių nesąmoningų jėgų, motyvų, impulsų, svarbiausiais iš kurių skelbiami seksualiniai (Libido) ir mirties (Thanatos) instinktai, su pastaruoju tiesiogiai susijęs „potraukis mirčiai“ (Todestriebe) o, kita vertus, lygiagrečiai skleidžiasi gyvenimo aistros (Eros) instinkto diktuojama būtinybė išgyventi žmogui jam priešiškoje visuomenėje.*

Visi psichiniai procesai ir reiškiniai Freudo metapsichologijoje yra tyrinėjami trimis pagrindiniais morfologinės analizės pjūviais: *topiniu, dinamininiu ir ekonominiu*. Pirmasis analizės aspektas dėmesį sutelkia į pagrindinius žmogaus dvasinio gyvenimo struktūrinius komponentus, įvairias instancijas, turinčias savo išskirtinę vietą sistemoje, funkcijas ir savitus raidos dėsningumus.

Ankstyvuosiuose veikaluose topinė dvasinio gyvenimo sritį (arba, kitais žodžiais tariant, topografinę asmenybės organizacijos modelį) sudarė trys skirtingos instancijos: *nesąmoningas, priešsąmonė* arba *ikisąmonė* ir *sąmonė*, kurių santykius reguliuoja ypatinga psichinė instancija vadinama „cenzūra“. Freudas pabrėžia, kad jo žmogaus psichinės struktūros apibūdinimui „naudojami terminai – *nesąmoningas, ikisąmoningas, sąmoningas* – yra kur kas mažiau klaidinantys ir lengviau pateisinami už kitus siūlomus ar naudo-

jamus terminus, kaip antai sąmoningas [*unterbewussten*], šalia sąmoningas [*nebenbewusst*], vidus sąmoningas [*innenbewusst*] ir panašiai.¹³ Tačiau vėliau dvidešimtaisiais metais plėtodamas savo teoriją jis išskiria naujas instancijas: Aš (*Ego*), Jis (*Id*) ir Virš-Aš (*Super-ego*). Dvi pastarosios instancijos funkcionuoja nesąmoningumo srityje. Freudas ragina į šiuos tris darinius žiūrėti labiau kaip į tam tikrus procesus, nei kaip į ypatingas asmenybės „struktūras“.

Antrasis dinaminis žmogaus dvasinio gyvenimo procesų tyrinėjimo lygmuo yra nukreiptas į už sąmonės ribų besiskleidžiančių užslėptų potraukių, motyvų, impulsų bei vienos dvasinės struktūros posistemės perėjimo į kitą įvairiausių psichinės veiklos mechanizmų pažinimą.

Trečiojo, ekonominio, tyrinėjimo lygmens fokuse yra energetinio psichinių procesų aprūpinimo problemos (pavyzdžiui, *Libido* ar kokia agresyvia, destruktvyvia energijos forma). Pagrindiniu energetinių procesų rezervuaru Freudas, o vėliau ir Jungo koncepcijose, tampa milžiniškas įvairių seksualinių ir agresyvių instinktų prisodrintas sąmonės pasaulis. Iš čia plaukia *išskirtinė sąmonės pasaulio pažinimo svarba psichoanalitinėse teorijose*.

Energetinis sąmonės šaltinis yra Jis (*Id*). *Id* yra milžiniškas aklų nesąmoningų iracionalių seksualinių ir agresyvių instinktų rezervuaras, kuriame sąveikauja dauginimosi, gyvybės išlaikymo, griovimo ir kiti agresyvūs instinktai. Iš *Id* plaukianti motyvacija – malonumo siekimas. Jis visiškai nelogiškas, amoralus, nesiskaito su gyvenimo realijomis. Šiame nesąmoningumo rezervuare nuolatos kaupiasi įvairūs *libido* potroškiai, reika-

laujantys skubaus patenkinimo, visiškai nepriklausomai nuo konkrečios asmenybės santykių su ją supančia tikrove.

Pagrindiniu asmenybės prisitaikymo prie tikrovės ir savisaugos instrumentu tampa sąmoninis *Ego*, kuris perima iš išorinio pasaulio informaciją ir saugo ją atminties mechanizmuose. Mokslininkas daug kalba apie galingus *Ego potraukius* [*Ichtriebe*], kurie kasdieniame asmenybės gyvenime iškyla kaip nuolatos ją lydinti problema. Svarbiausia *Ego* funkcija – laisvas įvairių žmogiškos veiklos sferų valdymas, tikslingas psichinio gyvenimo organizavimas, primityvių potraukių bei instinktų kontrolė ir priežiūra, kad būtų gyvenama ir veikiama laikantis konkrečiame civilizaciniame ir socialiniame organizme pripažintų vertybių ir socialinių tabu sistemų apribojimų. Iš *Ego* kyla slopinimas, dėl to kai kurie iš nesąmoningumo sferos spontaniškai plaukiantys siekiai, potroškiai ne tik neišsąmoninami, bet ir apskritai nepripažįstami ir vertinami neigiamai. *Ego*, aiškina Freudas, kartais supranta, kad kartais reikia atsisakyti „malonumo principo“ [*Lustprinzip*], vardan „realybės principo“ [*Realitätprinzip*]¹⁴.

Tai, kas nuslopinta, dėl žmogaus psichikoje veikiančių jėgų sąveikos, neišvengiamai ima priešintis *Ego*, kuris gali būti aiškiai išreikštas, t.y. *stiprus* arba *silpnas*, ir nuo to tiesiogiai priklauso asmenybės atsparumas įvairiems išoriniams ir vidiniams poveikiams, spaudimui, jos valios ir kryptingos motyvacijos jėga. *Stiprus Ego* padeda asmenybei kryptingai siekti užsibrėžtų tikslų įgyvendinimo. Kuo stipresnis *Ego*, kuo tvirtesnis jo vadovavimas ir kontrolė įvairioms asmenybės gyvenimo ir veiklos

apraškomis ir, priešingai, tuo silpnesnis iracionalių spontaniškų instinktų sferos poveikis. Kadangi žmogaus psichiniame gyvenime veikia tiesioginės priklausomybės dėsnis, todėl *Ego* stiprėjant, *Id* neišvengiamai silpnėja.

Ir pagaliau, trečiasis mūsų psichonalinės dramos veikėjas sąmoningas *Super-ego* yra neatsiejamas nuo įvairių šeimoje ir visuomenėje įskiepytų moralinių standartų ir apribojimų, nesąmoningai įtvirtintų asmenybei, pirmiausia šeimoje, o vėliau tuose kolektyvuose, kuriuose jis funkcionuoja kaip socialinis subjektas. Vadinasi, *Super-ego* yra konkrečios asmenybės sąžinėje saugomi idealūs elgesio pavyzdžiai, kurie apibrėžia teisingų konkrečiame socialiniame organizme funkcionuojančio asmenybės elgesio modelių lauką. Būdamas vienu iš *Super-ego* komponentų, sąžinė baudžia kaltės, gėdos pojūčiu, baime dėl konkrečioje visuomenėje nusistovėjusių vertybių paniekimo. Iš sąmonės galingu srautu plaukia įvairūs iracionalūs, dažnai seksualinio pobūdžio, *Id* impulsai, dažnai nesuderinami su visuomenės reikalavimais ar moralės normomis.

Pašąmoninis *Ego*, kuris, kaip minėjome, yra pagrindinis asmenybės prisitaikymo prie tikrovės ir savisaugos instrumentas, arba blokuoja šiuos respektabilių filisterių visuomenę šokiruojančius impulsus, arba juos atmeta, o tai neišvengiamai sukelia asmenybėje kaltės jausmą arba moralinę baimę. Iš čia kyla sunkiai įveikiamas kaltės jausmas, žmogus išgyvena, kad pasidavė visuomenėje netoleruojamiems impulsams arba bijo jiems pasiduoti ir pasielgti nederaimai, nusikalsti sąžinės reikalavimams.

Silpnas *Super-ego* yra pavojingas žmogaus socialinei adaptacijai, nes palieka žmogų be moralės principų, tik su nedi-

dele idealiųjų vertybių atsarga, trukdo sėkmingai įgyvendinti praktikoje savo slapčiausias svajas ir siekius. Jis daro asmenybę menkai konkurencingą įvairių socialinių krizių ir staigių permainų laikotarpiams, kuomet itin svarbi tampa valia ir psichologiniai adaptacijos naujomis sąlygomis mechanizmai. Todėl vaikai, nepažįstantys harmoningų šeimos santykių, augę be tėvų meilės ir tinkamo ryšio su jais, nepatiria tos įtampos tarp *Ego* ir *Super-ego*. Iš čia plaukia daugybė sudėtingiausių vėlesnės jų socialinės adaptacijos problemų, kadangi jiems sunku išmokti tinkamai kontroliuoti savo elgesį, nes jų vertybių sistema yra „tuščia“. Asmenybė neišvengiamai yra priversta taikytis prie tų konfliktinių situacijų, kurios pirmiausia gimsta šeimoje ir artimiausioje socialinėje aplinkoje. Šioje situacijoje individas gelbstisi pasitelkdamas įvairius apsauginius išstūmimo, racionalizacijos, pakeitimo, sublimacijos ir regresijos mechanizmus.

Tyrinėdamas sąmoningos ir nesąmoningos sferų santykius Freudas atkreipė dėmesį į „išstūmimo“ (*Verdrängung*) reiškinį, kurį skelbė vienu svarbiausiu visiškai originaliu savo atradimu. Išstūmimas yra vienas iš asmenybės „psichologinės savignyos“ būdų, kuriame individui nepriimtinos mintys, prisiminimai, išgyvenimai „išstumiami“ iš sąmonės į nesąmoningumo sritį. Vykstant išstūmimo procesui psichinis aktas, kurį galima būtų įsisamoninti, t.y. kuris priklauso iki sąmoningumo sistemai, paverčiamas nesąmoningu, t.y. nustumiamas į nesąmoningumo sistemą. Čia itin svarbu pabrėžti, kad išstumtas į nesąmoningumo sritį „išgyvenimas“ ir tapęs nesąmoningu niekur neišnyksta, jis ir toliau latentiniu pavidalu gyvuoja psichikoje, daro įtaką žmogaus gy-

venimui. Jis dažniausiai išnyra iš nesąmoningumo gelmių, kuomet susilpnėja sąmonės kontrolė prieš-sapno ar sapno būsenose ar isterijos bei neurozių metu. Be to, išstūmimu Freudas savo tekstuose kartais vadiną ir tokį procesą, kai nesąmoningas psichinis aktas apskritai nepraleidžiamas į ikisąmoningumo sistemą, kai cenzūra jį atmeta tiesiog nuo slenksčio. Žodžiu, išstūmimo sąvoka visiškai nesusijusi su seksualumu.¹⁵ Išstūmimo procesas dažniausiai yra lydymas išgyvenimo, nerimasties, baimės ir panašių jausmų.

Nuo 1902 m. prisišlijęs prie psichoanalitikų ratelio, o nuo 1906 m. artimai su psichoanalizės pradininku bendravęs ištikimiausias jo mokinys ir nuolatinis pagalbininkas O. Rankas byloja apie tiesioginę Schopenhauerio įtaką. Daug dėmesio skyręs genialumo ir psichinės patologijos santykių analizei, Schopenhaueris greta minėtos *išstūmimo* idėjos išsakė ir kitą psichoanalitinei teorijai svarbią hipotezę, kad psichinius sutrikimus galima visiškai išgydyti tuomet, jei mums pavyktų prasiskverbti iki to vidinio nesąmoningo gyvenimo taško, kuris suteikė asmenybei lemiamą skaudų sukrėtimą ir pažeidė jos jautrią psichiką. Čia iškart norėtume pateikti simptomatiską Freudą citatą: „Išstūmimo teoriją aš sukūriau visiškai savarankiškai; man nežinomos įtakos, kurios mane priartin-

tų prie šios problemos sprendimo. Aš ilgai šią idėją laikiau visiškai originalia, kol O. Rankas neparodė man vietos Schopenhauerio veikale *Pasaulis kaip valia ir vaizdinys*, kurioje filosofas aiškina beprotybę. Tai, kas ten kalbama apie pasipriešinimą (priešpriešinį veiksmą) kojam nors skausmingam tikrovės reiškiniui, taip sutampa su mano išstūmimo sąvokos turiniu, kad tik dėl mano menko apsiskaitymo aš turėjau galimybę padaryti originalų atradimą“.¹⁶ Šalia išstūmimo kitas paplitęs Freudą tyrinėtą asmenybės „psichologinės savigynos“ būdas ar gynybos mechanizmas – regresija – *sugrįžimas į ankstesnę raidos fazę*. „Žodžiu, išstūmimas yra topinė-dinaminė sąvoka, o regresija – grynai deskriptyvi.“¹⁷ Pastarąją gynybinę reakcijos formą dažniausiai pasirenka vaikai, kai gimus mažesniai broliukui ar sesutei, jie itin jautriai išgyvena dėl staiga sumažėjusio tėvų dėmesio. Dar vienas asmenybės psichologinės savigynos mechanizmas yra „pakeitimas“ (*Ersetzung*), kuris padeda Aš nemalonius ar nepriimtinius norus pakeisti į priimtinas formas. Įvairiomis kryptimis vykdyti vaikų regresijos ir kitų gynybinių reakcijų tyrinėjimai parodė, kad *pasąmoniniai procesai stipriai veikia jų vėlesnį elgesį, kad vaikystės patyrimas (vidiniai konfliktai) yra labai svarbus tolesniame asmenybės psichiniame gyvenime*.

IŠVADOS

Reziumuodami galime teigti, kad kai Freudas suvokė tradicinių medicininių metodų ribotumą, jo dėmesys nukrypo į jį nuo jaunystės dominusią filosofiją, kurioje, pradedant neklasikinės filosofijos pradininko veikalais, ryškėjo filosofinės problematikos psichologizavimas,

išskirtinis dėmesys nesąmoningų procesų pažinimui, įvairių ribinių egzistencinių situacijų aprašinėjimui, jautriausiems asmenybės vidiniams psichologiniams išgyvenimams. Mūsų pasitelkti liudijimai ir lyginamoji idėjų analizė rodo, kad iki psichoanalizės atsiradimo Freudui

buvo pažįstamos tuo metu didžiulį populiarumą įgijusios Schopenhauerio ir Nietzsche'ės idėjos. Būtent jos Freudui tapo pagrindiniu vedliu į psichologijos suartinimą su filosofija ir naujos metapsichologijos koncepcijos formavimą.

Freudo „metapsichologijos“ pagrindas – *mokymas apie struktūrinius žmogaus psichikos lygmenis*, arba apie *psichinių nesąmoningumo ir sąmoningumo sistemų santykius, bei pagrindines šiose santykiuose veikiančias jėgas ir sudėtinius psichikos komponentus*. Psichikos pasaulį Freudo metapsichologijoje sudaro šie pagrindiniai komponentai: Jis (*Id* – instinktyvūs potraukiai), Aš (*Ego* – šių potraukių kontrolė ir derinimas su aplinka) ir Virš-Aš (*Super-ego* – moralės normos ir idealai). Iš čia plaukia požiūris į žmogaus psichinį gyvenimą *kaip trapios sąmonės ir galingos, valdomos ypatingų nesąmoningų instinktyvių jėgų sąveikos rezultata*. *Nesąmoningumas čia iškyla kaip gelminis žmogaus psichikos lygmuo, lemiantis žmogaus gyvenimo, veiklos ir kūrybos pakraipą*. Jo tyri-

nėjimai neginčijamai įrodė išskirtinę nesąmoningumo sferos svarbą kiekvieno konkretaus žmogaus gyvenime ir kūrybinėje veikloje. Jis parodė, kad greta sąmonės gyvuojantis nepalyginamai platesnis nesąmoningumo pasaulis sudaro ypatingą ontologinį iš daugybės sudėtingai fiksuojamų ir apibrėžiamų segmentų susidedantį ontologinį žmogaus psichinės struktūros pjūvį, kuris yra objektyvi paklūstanti moksliniam pažinimui realybė. Freudistinė žmogiškos psichinės struktūros samprata buvo tobulinama ir gilinama, kito jos sudėtinių komponentų apibūdinimai, jų tarpusavio santykiai, tačiau programinis teiginys, kad ji yra objektyvi, paklūstanti moksliniam pažinimui realybė, liko nekintamu.

Freudo idėjos ir psichoanalizės terminai (*id, ego, super-ego, libido, sublimacija, neurozė, Oidipo kompleksas, Elektros kompleksas, išstūmimas, regresija*) tapo neatšiejama šiuolaikinės humanistikos akademinio diskurso dalimi.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Зигмунд Фрейд. *Психоаналитические этюды*. – Одесса, 1926, с. 17.
- ² Sigmund Freud. *An Autobiographical Study*. – London, 1948, p. 110.
- ³ Lou Andreas-Salomé. *Correspondance avec Sigmund Freud*. – Paris, 1970, p. 198.
- ⁴ Зигмунд Фрейд. *3 Основные психологические теории в психоанализе*. – Москва, 1923, с. 198.
- ⁵ Sigmund Freud. *Gesammelte Werke*. Bd. XIV. – Frankfurt am Main, 1972, S. 74.
- ⁶ Paul Roazen. *Nietzsche et Freud: deux voix sous-terraines. // Dans les secrets de la psychoanalyse et de son histoire*. – Paris, 2005, p. 86.
- ⁷ *Minutes of the Vienna Psychoanalytic Society. Edited by Herman Nunberg and Ernst Federn; translated by M. Nunberg*. – New York, 1962, vol. 1, p. 359.
- ⁸ Ten pat, p. 360.
- ⁹ Зигмунд Фрейд. *По ту сторону принципа удовольствия*. – Москва, 1992, с. 156.
- ¹⁰ Sigmund Freud. *Gesammelte Werke*. Bd. XI. – Frankfurt am Main, 1972, S. 119–182.
- ¹¹ *Sigmund Freud présenté par lui-même*. – Paris: Gallimard, 1984, p. 100.
- ¹² Stefan Zweig. *Apie Zigmundą Froidą. Portretas*. – Vilnius: Vyturys, 1999, p. 101.
- ¹³ Sigmund Freud. *Psichoanalizės įvadas. Paskaitos*. – Vilnius: Vaga, 2009, p. 307.
- ¹⁴ Ten pat, p. 372.
- ¹⁵ Ten pat, p. 356.
- ¹⁶ Зигмунд Фрейд. *По ту сторону принципа удовольствия*. – Москва, 1992, с. 156.
- ¹⁷ Sigmund Freud. *Psichoanalizės įvadas. Paskaitos*. – Vilnius: Vaga, 2009, p. 357.